

Pregledni rad

UDK 911.3:32

341.222

321.011

Primljeno: 28. studenoga 2011.

Pojam granice u postmodernoj geopolitici

MARTA ZORKO*

Sažetak

U radu se preispituje pojam granice kroz prizmu postmoderne geopolitike. Analizom teza eminentnih autora u ovom području nastoji se sintetički prikazati i vrednovati kompleksnost fenomena globalizacije, kao i posljedice koje deteritorijalizacija može prouzročiti u postmodernoj kontekstualizaciji granica i prostora. Neke ishitrene teze o "kraju geografije" ili gubitku moći država u suvremenom svijetu vrlo su brzo naišle na argumentirane kritike u znanstvenoj zajednici. Središnji dio rada bavi se ispitivanjem karaktera deteritorijalizacije i analizom zamki u suvremenom istraživanju teritorija i njegovih geopolitičkih karakteristika.

Ključne riječi: granica, država, suverenitet, globalizacija, deteritorijalizacija, postmoderna geopolitika, degeografizacija svijeta, trijadizacija, globalizacija

Uvod

Pojam *postmoderno* u geopolitici automatski sugerira novo razdoblje ljudskog iskustva i radikalno preispitivanje znanstvenih tvrdnji (Lyotard, 1984; prema Dalby, 1998: 133). Dalby konstatira kako živimo u postmodernom dobu u kojem države i dalje postoje, ali transnacionalni tokovi trgovine, komunikacija, medija, financija, kriminala i kulture ukazuju na to da u informacijskom dobu politika više ne može biti promišljena u okvirima prostora, mjesta, granica i državnog suvereniteta (Dalby, 1998: 134). Taylor smatra da država kao sadržajni okvir ima različite orijentacije ovisno o različitim perspektivama promatranja – političkoj, ekonomskoj i kulturnoj (Taylor, 1994; prema Paasi, 1998: 73). U okviru sadržaja moći država pokušava očuvati postojeće granice u smislu državocentričnih oblika teritorijalnosti. U okviru sadržaja blagostanja ona teži povećati teritorij, ne nužno u doslovnom smislu, već

* *Marta Zorko*, viša asistentica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu na projektu "Republika Hrvatska u europskoj sigurnosnoj arhitekturi".

i fiktivno (npr. područje ekonomskog utjecaja). U okviru sadržaja kulture teži kontroli nad svojim manjim dijelovima, mikrorazini, te istodobnom očuvanju nacionalnog identiteta u okviru postojećih državnih granica, ali i širenju te sfere izvan tih granica (Paasi, 1998: 73). Nasuprot modernoj geopolitičkoj imaginaciji pod dominacijom državocentrične misli (ograničen, suveren, državnim teritorijem delimitiran prostor), razvija se postmoderna geopolitička imaginacija koja je zaokupljena bezgraničnošću, propašću države i deteritorijalizacijom (Ó Tuathail, 1998: 18). Ali Ó Tuathail zaključuje kako to razlikovanje modernog i postmodernog vodi u zamku pojednostavlivanja i prikazivanja svijeta crno-bijelom binarnom logikom (*ibidem*). Nadalje, Painter prikazuje evoluciju pojma države od one uvriježene u Njemačkoj geopolitičkoj školi, preko koncepta Hartshornea, marksizma,¹ do društvene geografije i reevaluacije odnosa države i društva. Sva ta poimanja države pripadaju modernom pogledu na državu, za razliku od *drugačijeg*, postmodernog pogleda. Hartshorneov koncept države odnosio se na podjelu teritorija u političke jedinice unutar priznatih granica. Kao prostorni oblik država je temeljna građevna jedinica svjetske političke karte (Painter, 1995: 28). Bez obzira na pitanja koja su se pojavila u znanosti, Gidden smatra da država i dalje ostaje najvažniji okvir sadržaja moći (Gidden, 1985; prema Painter, 1995: 28). Ključna je razlika između tradicionalne političke geografije i političke karte svijeta danas u tome da je u prošlosti bio naglašen geografski oblik država u apsolutnim okvirima – granice, teritorij i čak oblici (Glassner, 1993; prema Painter, 1995: 28), što danas nije slučaj. Možemo pretpostaviti da je koncept države u postmodernom svijetu izmijenjen jer više nije riječ o *apsolutnom* poimanju države kao *nekad*, u klasičnoj moderni, ali da istovremeno država ni kao pojam nije izgubila vodeću ulogu u međunarodnim odnosima. Pitanje je dakle u kojoj je mjeri država izgubila moć, odnosno do koje je razine erodirao suverenitet države, te kakve to posljedice ima na pojam granica u postmodernoj geopolitici. Definicija pojma granice Radovana Pavića iz 70-ih godina prošlog stoljeća nije izgubila svoju vrijednost. Granice i dalje prema jednoj općoj definiciji predstavljaju linije i zone koje odjeljuju područja različitih geografskih, ekonomskih, političkih, etničkih, religijskih ili drugih karakteristika. Međutim, sužavajući to pitanje na odnose među državama, granice treba definirati kao linije koje dijele dva suvereniteta (Pavić, 1973: 294). Sve navedeno vrijedi i danas. Samim time pretpostavljamo da granice nisu drastično promijenile svoju ulogu niti je država kao takva prestala biti središnji subjekt međunarodnih odnosa.

Postmoderni pogled na teritorij, granice i državu

Postmoderna geopolitika, koja se s ovim predznakom javlja zbog pokušaja zaobilazanja negativnih konotacija vezanih uz tradicionalnu geopolitiku moći i proizašlih

¹ Više o marksizmu i tezi o odumiranju države vidi u Degan, 1996: 178.

iz posljedica utjecaja Njemačke geopolitičke škole na njemačku vanjsku politiku za vrijeme Drugoga svjetskog rata, granicu promišlja u širim okvirima od *državne granice*. Takvo promišljanje proizlazi iz priznavanja utjecaja fenomena poput globalizacije i deterritorijalizacije na ulogu države u međunarodnim odnosima, i izmijenjeno geopolitičko shvaćanje teritorija i granica u skladu s time. Pretpostavljamo kako je državna granica i dalje najvažnija u klasifikaciji granica, ali da je njezina funkcija djelomično drukčija nego u prošlosti. Anderson smatra kako je na neki način moderna država, čije granice definira suverenitet, ukorijenjena jednako čvrsto kao i prije – porezi staju na granici, imigranti, ali i transnacionalne veze mogu biti zaustavljeni od neovisne državne vlasti (Anderson, 1995; prema Paasi, 1998: 71). Takav stav potvrđuje i Fabrizio Eva. Bez obzira na efekte globalizacije i deterritorijalizacije svjetski poredak i dalje je u stanju tranzicije, koja se razvija prema četiri osnovna principa: (1) stabilnosti; (2) teritorijalnom *containmentu* sukoba; (3) ekonomsko-financijskoj globalizaciji; (4) održavanju vrijednosti zapadne civilizacije (Eva, 1998: 37-39). Prema istom autoru, težnja za stabilnošću u suvremenome svjetskom poretku temelji se na očuvanju postojećih država unutar njihovih priznatih granica, što potkrepljuje inzistiranjem međunarodne zajednice na očuvanju cjelovite Jugoslavije do posljednjeg mogućeg trenutka. Teritorijalni *containment* sukoba odnosi se na sprečavanje kriza izvan teritorija na kojima mogu eskalirati i očuvanje stabilnosti okolnih država. Ta dva principa ukazuju na stabilnost i postojanost pojma granice. Nadalje tvrdi da se u svjetlu tih opažanja o principima stabilnosti i teritorijalnog *containmenta* čini da u današnjem svijetu međunarodno priznate granice nisu u stvarnosti ugrožene. Prostorna konfiguracija suvremenog svijeta prolazi kroz funkcionalne, a ne prostorne promjene, granice ostaju važne linije demarkacije (*ibidem*: 39). Ostala dva navedena principa mogu funkcionirati neovisno o granicama, ali ovise o postojanju i obrani nacionalne države kao temeljne političke strukture. Osim toga “nova” je geopolitika utemeljena na kompleksnosti geografskih fenomena i prepoznavanju načina na koji oni pridonose uzajamnom prostornom djelovanju lokalizma, nacionalizma i internacionalizma (Cohen, 1994: 16).

David Newman smatra da su ključne teme suvremenog proučavanja geopolitičke sljedeće (Newman, 1998: 3-5):

- (a) globalizacija u smislu promjene funkcije državnog suvereniteta (pod utjecajem globalizacije suvremena geopolitika preispituje državocentrične pristupe shvaćanju svjetske političke karte – teza o kraju države i svijetu konglomeratu nasuprot tezama o alternativnim identitetima i globalizaciji);
- (b) deterritorijalizacija u smislu promjene uloga i funkcija granica;
- (c) proučavanje geopolitičkih priča eminentnih autora (nekadašnji geopolitičari danas su predmet istraživanja u smislu izučavanja njihovih ideja s vremenskim odmakom i njihova pozicioniranja u disciplini) te proučavanje moći utjecaja kartografije na vanjsku politiku;

- (d) geopolitička imaginacija u smislu proučavanja podsustava u globalnom sustavu (primjerice države u međunarodnoj zajednici) – diskrepancija između željenog i stvarnog položaja može dovesti do konflikta i tenzija unutar svjetskog sustava;
- (e) reteritorijalizacija države u smislu pojave novih etničkih, nacionalnih i teritorijalnih identiteta (globalizacija i p(r)opustljivost granica dovode do nastajanja i jačanja etničkih identiteta na lokalnoj i regionalnoj razini).

Paasi suvremene izazove u proučavanju granica vidi u postmodernom shvaćanju svijeta, kao i fenomenima koji se zbivaju u praksi (globalizacija, deteritorijalizacija i reteritorijalizacija). Granice ne shvaća kao fiksne i stabilne, već kao procese koji postoje u društvenoj aktivnosti i diskursu, čime proširuje tradicionalno shvaćanje funkcija i značenja granice (Paasi, 1998: 72). Na taj način osporava tezu o umanjivanju značenja granica u suvremenom svijetu te istovremeno ukazuje na njihovu izmijenjenu funkciju. "Granice su institucije, ali istovremeno postoje na različitim razinama, u nizu procesa i diskursa koji su dio kulture, politike, ekonomije, administracije ili edukacije. ... Ako se neki od tih procesa ili diskursa, npr. u području ekonomije, politike ili identiteta, promijeni, to ne znači da nestaje i granica" (*ibidem*: 73). Istovremeno, prema tim funkcijama granice dijeli na: (1) granice kao znanje, priče i institucije (na osnovi društvenog identiteta i nasljeđa); (2) granice kao simboli (za kontrolu, komunikaciju i konstrukciju identiteta); (3) granice kao pokazatelji odnosa moći (*ibidem*: 75-82).

Newman i Paasi zaključuju da geografi diskursa kritičke geopolitike, inspirirani nedavnim raspravama škola i teorijama međunarodnih odnosa, sve više propituju geografske pretpostavke i empirijske koncepte granice. Oni predlažu da se pažnja usmjeri prema praksama stvaranja granice i pitanjima identiteta. Tvrde kako su sve granice društveno konstruirane. To znači da pitanje moći postaje ključno ako govorimo o granicama (Campbell, 1992; Dodds, 1994; Massey i Jess, 1995; Ó Tuathail, 1996; Agnew, 1993 i 1997; prema Newman i Paasi, 1998: 188). Stoga ti autori predlažu suvremeno izučavanje granice u multidimenzionalnom kontekstu i zamjećuju četiri suvremene rasprave unutar studija o granicama koje su povezane zajedničkim poljem istraživanja – poveznicom između teritorijalnosti, linija (ograničenja) i identiteta. Te četiri suvremene rasprave su: rasprava o *nestajanju* granica, rasprava o konstrukciji društveno-prostornih identiteta, teritorijalne priče (granice isključivanja i uključivanja) te granice i njihove prostorne razine (Newman i Paasi, 1998: 190-197).

Država, suverenitet i granice u postmodernom svijetu

Suverenitet je pojam koji se odnosi na državnu vlast na danom teritoriju. Pod teritorijalnom suverenosti države može se smatrati skup nadležnosti koje ona uz pomoć svojih organa vrši na svojem području. Uz znatne rezerve i brojne iznimke može

se, dakle, zaključiti da svaka država na svojem državnom području uživa sveobuhvatnost i isključivost svoje vlasti (Degan, 1998: 56). Hudson zaključuje kako se, u kontekstu suvremenih izazova suverenitetu, više pažnje pridaje povijesnoj geografiji državne moći. Diskurs suvereniteta stvarao je poveznicu između regulative i geografije; ili moći i prostora, povezujući moć s prostorom u ograničenim suverenim teritorijalno-državnim parcelama. Suverenitet stvara dihotomiju unutrašnjeg i vanjskog; unutra je domaći prostor politike i zajedništva, a izvanjsko karakteriziraju anarhija i međunarodni odnosi. Izvana su prostori definirani međusobnim priznavanjem međudržavnog sustava, unutra suverenitet omogućava državi oblikovanje sadržaja na vlastitom teritoriju (Hudson, 1998: 89). Na tragu činjenice da diskurs i praksa suvereniteta označuju teritorije u prostoru potvrđujući moć regulacije među njima, Hudson donosi novi pojam – kontroliranih krajolika (*regulatory landscapes*) – koji se odnosi na nove prostore suvereniteta u međunarodnoj zajednici (*ibidem*: 89-90). Ne umanjujući značenje suvereniteta države, prepoznaje prekogranično² proširenje političke regulative zbog prekograničnog proširenja ekonomske akumulacije. U kombinaciji s procesom globalizacije vidi tendenciju novih geopolitičkih sukoba, ponovno na granicama, ali ovaj put fiktivnim – oko moći i utjecaja u svijetu. Treba istaknuti kako Hudson ne promišlja u kategorijama ili/ili – ili državnog ili svjetskog suvereniteta, već samo prepoznaje pojavu novog oblika suvereniteta i novog oblika granica, koje za njega ponovno imaju karakter sukobljavanja i suprotstavljanja. Prepoznavanje slojevitosti pojma suvereniteta nastavlja se na slojevitost pojma granice u postmodernom svijetu, a pojava novih dimenzija u definiranju tih pojmova ne znači istovremeno i nestajanje starih, samo njihovo rekontekstualiziranje. Država, državni suverenitet, te s njima povezane državne granice i dalje imaju svoje značenje i ulogu. Čak bismo mogli zaključiti da su danas veći izazov državnom suverenitetu tendencije i želje različitih društvenih grupa za vlastitom *kontrolom* teritorija. Dokle god takve tendencije postoje, a možemo zamijetiti i njihov rast u proteklih dvadesetak godina, tradicionalni pojmovi države i suvereniteta nisu ugroženi. Snovi o disoluciji etniciteta, transcendiranju nacionalizma i internacionalizaciji kulture danas su dalje nego ikad. Nade kozmopolita u svijetu iščezavaju, etničke veze i nacionalne lojalnosti postale su jače i ukorjenjenije nego što su ikad bile (Smith, 1981; prema Boal, 2000: 239).

**Prva zamka teze o degeografizaciji svijeta:
globalizacija u formi istraživačkog pitanja i odgovora**

Globalizacija je konceptualizirana kao proces povezanosti i međuovisnosti teritorija (Newman i Kliot, 2000: 1). Kao takva ona itekako utječe na poimanje prostora i granica. Globalizacija je proces koji se istovremeno odnosi na smanjivanje svijeta i

² Hudson misli na državnu granicu.

intenziviranje svjesnosti o svijetu kao cjelini (*ibidem*: 2). Malcolm Waters globalizaciju definira kao socijalni proces tijekom kojeg opada utjecaj geografskog položaja (granica) na socijalni i kulturni angažman, a ljudi postaju svjesni slabljenja tog utjecaja. Globalizacija za tog autora ne implicira homogenizaciju, nego veću povezanost i deteritorijalizaciju. Nadalje, Waters globalizaciju definira u smislu društvenih procesa u kojima iščekavaju geografska ograničenja za društvena i kulturna zbivanja i u kojima ljudi postaju sve više svjesni toga (Waters, 1995: 4-6). Dva pojma usko povezana s pojmom globalizacije jesu regionalizacija i lokalizacija. Osim tih pojmova u literaturi se pojavljuju i pojmovi poput glokalizacija ili trijadizacija. Primjerice, Ernst-Otto Czempiel tvrdi kako procesi koji se pripisuju globalizaciji zapravo proizlaze iz regionalizacije, jer su samo rijetki procesi uistinu globalni (poput prijetnje nuklearnim oružjem ili zagađenja zraka i vode). S druge strane, međusobna ovisnost država, koja naoko proizlazi iz globalizacije, jest regionalizacija, jer su države prvenstveno međuoavisne u regionalnom pogledu. Czempiel dakle tvrdi da “pojam *globalizacija* sasvim točno, iako nedovoljno jasno, označava da se pozicija države dvostruko promijenila početkom novog stoljeća. Međusobna ovisnost utječe na državu u toj mjeri da joj je rješavanje problema omogućeno samo u suradnji s drugim državama. Država se mora vrlo čvrsto povezati sa svojim susjedima. Taj proces događa se u prvom redu regionalno. Zbog toga je regionalizacija oznaka epohe, a ne globalizacija” (Czempiel, 1999: 30). Bez obzira na veću međuoavisnost država u suvremenom svijetu te na njihovu pojačanu suradnju, bilo dobrovoljno bilo iz nužde, država kao pojam i dalje ostaje središnji element i nositelj aktivnosti u međunarodnoj zajednici.

Druga zamka teze o degeografizaciji svijeta: nepobitna ekonomska međuoavisnost

Ekonomska međuoavisnost, koja izlazi iz spomenutih regionalnih okvira, također je ograničena, a ne globalna. Za tu međuoavisnost Lisabonska grupa istraživača koristi pojam trijadizacija, koji podrazumijeva usku ekonomsku suradnju i međuoavisnost trokuta Japan – Sjeverna Amerika – Europa. Današnja globalizacija samo je trup globalizacije, zbog čega bi trijadizacija bila prikladnija oznaka stanja suvremenog svijeta. Trijadizacija znači da se tehnološki, ekonomski i socio-kulturni procesi integracija odvijaju između tri najrazvijenije regije svijeta (Japan i industrijske zemlje južne i jugoistočne Azije, zapadna Europa i Sjeverna Amerika). Ti su procesi mnogo intenzivniji i značajniji između tih triju regija nego između neke od tih regija i ostatka svijeta ili između ostalih zemalja svijeta (Gruppe von Lissabon, 1997: 108-112). Regionalizacija ima svoju mikrorazinu i makrorazinu. Tako regionalizacija, prema geopolitičkom rječniku, podrazumijeva dva gotovo suprotstavljena, ali povezana procesa – politiku decentralizacije i procese grupiranja država (Defruges, 2006: 201). Kao što vidimo, okvir za definiranje regionalizacije jest država – mi-

krorazina se odnosi na procese unutar države u pogledu usitnjavanja nacionalnih teritorija, dok makrorazina podrazumijeva okrupnjavanje teritorija u smislu suradnje jedinica većih od države. Dakle, država kao pojam ponovno je mjerilo prema kojem se izučavaju fenomeni. Na mikrorazini pojavljuje se proces lokalizacije, u smislu prisutnosti nečeg i u najmanjoj teritorijalnoj jedinici te u smislu rasta značenja i najmanjih teritorijalnih jedinica pod utjecajem slabljenja države ili pak voljom same države po načelu supsidijarnosti. Glokalizacija, kao pojam koji objedinjuje pojmove globalizacije i lokalizacije, odnosi se prvenstveno na ekonomske trendove. Prema Robertsonu, glokalizacija, kao i globalizacija, predstavlja simultani proces “univerzalizacije i partikularizacije” (Robertson, 1992; 1995; Khondker, 1994; prema Khondker, 2004: 4).

Poveznice fenomena globalizacije i pojma granica istražuje Foucher. On smatra kako je globalizacija (ili francuski mondijalizacija) prvenstveno ekonomski pojam koji podrazumijeva prodor kompanija na strana tržišta i jačanje tvrtki kao subjekta. U takvom svijetu, svijetu-tržištu, granice postaju nepotrebne (i skupe) prepreke. Ipak, to ne znači da one nestaju. Foucher smatra da su granice oduvijek bile temelj suvereniteta u prošlosti, a isto značenje imaju i danas. To je značenje vidljivo u potrebi za demarkacijom i delimitacijom u slučaju nastanka novih država, čemu smo svjedočili u protekla dva desetljeća u Europi i Euroaziji. Ono što on prepoznaje kao trend vezan uz današnje granice jest smanjivanje funkcije barijera ne bi li se trgovina i protok učinili jednostavnijima i jeftinijima (Foucher, 2007: 20). Osim toga utjecaj globalizacije na ulogu granica tumači porastom ekonomskog protoka, odnosno smanjivanjem *krutosti* granica. No to ne znači da se i njihovo značenje smanjuje. Naprotiv, Foucher smatra da su granice kao razgraničenje *nas* i *njih* (ali ne i kao barijere) prijeko potrebne u suvremenom svijetu. U nedostatku simboličnih ograda moglo bi doći do unutarnjeg zatvaranja i ksenofobičnog populizma (Foucher, 2009: <http://exploringgeopolitics.org>). Ó Tuathail čak i taj fenomen deteritorijalizacije s ekonomskim predznakom dovodi u pitanje kao jednu od posljedica globalizacije, smatrajući kako je ona tek izmišljena ideologija (Ó Tuathail, 2000: 142-143). Već spomenuti fenomen deteritorijalizacije, dakle, predmnijeva gubljenje važnosti granica nacionalnih država, koje su donedavno, a negdje još i danas, predstavljale nepropusne barijere nacionalnog suvereniteta i nacionalne sigurnosti, u svrhu protočnosti ideja, ljudi i kapitala. Takva protočnost u smislu ideje jedinstva Europske unije ili načela globalizacije ne postoji u apsolutnom smislu navedene definicije, ali ipak postaje sve vidljivija u današnjem svijetu. Istodobno, u Europi, unutar Europske unije, unutarnje europske granice gube značenje kao dio ideje same Unije o mobilnosti ljudi, ideja i roba. Takva unutarnja protočnost, kao što smo već naveli, ima i svoje žestoke kritičare i žestoke zagovaratelje te svoju teorijsku i praktičnu stranu. Dok se na teorijskoj razini može govoriti o ujedinjenoj Europi schengenskog sustava, u praksi ipak postoje problemi u unutarnjoj protočnosti koje bismo mogli svr-

stati u sintagmu Europe *nekoliko brzina*. Kako bilo, iako postoji tendencija umanjivanja važnosti unutrašnjih granica u EU-u i jačanja značenja vanjske, *schengenske*, radi se prvenstveno o regionalnom, a ne globalnom konceptu. Također, bez obzira na postojanje nadnacionalnih tijela Europske unije i zajedničkih politika, konsenzuse oko tih politika (još uvijek) dogovaraju države članice. Ekonomska kriza koja trenutno potresa eurozonu itekako je ukazala na dubinu ekonomskih razlika i unutar same Unije, odnosno između različitih zemalja članica.³

Treća zamka teze o degeografizaciji svijeta: teritorijalna zamka deteritorijalizacije

Neki su teoretičari, primjerice Virilio, doba brze i intenzivne globalizacije i informatizacije prozvali razdobljem *kraja geografije*, implicirajući nestanak geografskog faktora zbog sveopće povezanosti svijeta na virtualnoj razini. Parafrazirajući Fukuyaminu tezu o *kraju povijesti*, Virilio uvodi pojmove dromologija i hipermodernizam i teoretizira o nestanku i fragmentaciji fizičkog prostora (Virilio, 2000; u Armitage, 2000: 26). Poimanje prostora za Virilija sažima geometriju, matematiku i vrijeme/bezvremenost, a prostor današnjice virtualni je prostor (Virilio, 1993: 118; Cook, 2003: <http://www.ctheory.net>). Kao potvrdu svojih teza Virilio navodi promjene koncepta ratovanja (suvremeni se ratovi uglavnom vode u zraku i virtualnim strateškim sferama). Takvo suvremeno ratovanje, smatra on, dokazuje da je riječ o izostanku faktora teritorijalnosti u međunarodnoj politici. Ipak, promišljamo li taj fenomen u širem okviru, ratovi za prirodne izvore, koji se možda i vode u nekim virtualnim ili zračnim sferama, itekako su vezani za teritorij i geostratešku prevlast na određenim, fizičkim prostorima. Ó Tuathail pomaže u shvaćanju tih Virilijevih teza. Tvrdi da je “deteritorijalizacija najbolje interpretirana, kao što napominje Virilio, u formi pitanja, priziva izazove svjetskih komunikacijskih mreža i tendencija globalizacije koji su stavljeni pred status teritorija i, šire, pred naša teritorijalno utemeljena shvaćanja geografije, vladanja i geopolitike, države, prostora i društvenih znanosti. Ali može zavarati kad se tumači u obliku odgovora koji te izazove defini- ra kao nestanak teritorijalnosti. Pitanje deteritorijalizacije istovremeno je i pitanje reteritorijalizacije; ne predstavlja prisutnost ili nestanak državnog teritorija, već njegovu promjenu, moć i značenje u kontekstu postmodernih tehnoloških odnosa, brzih strojeva i globalnih mreža kapitalizma” (Ó Tuathail, 1998a: 82). Istovremeno, Ó Tuathail ističe tri područja političke geografije u kojima tema deteritorijalizacije ipak ostavlja traga. To su izborna geografija, izučavanje globalizacije i geopolitika.

³ Postoje i pomalo pogrdni nazivi za neke zemlje članice koje se smatra ekonomski nestabilni- ma, pa time i prijetnjom za eurozonu. Naziv PIGS zemlje (Portugal, Irska, Grčka i Španjolska) ili PIIGS zemlje (Portugal, Irska, Italija, Grčka i Španjolska) nastao je i prije trenutne ekonomske krize i ukazuje na ekonomsku razjedinjenost i nejednakost članica EU-a.

Ovim smo prikazali krajnosti tumačenja deteritorijalizacije, pojma koji se pojavio nakon Hladnog rata, u pokušajima predviđanja događaja u međunarodnoj zajednici. Tako primjerice i Joachim Becker i Andrea Komlosy navode da se od pada željezne zavjese svugdje govori o “ukidanju granica, o integraciji i slobodnom kretanju kao izrazu sve povezanijega *globalnog sela*. Uvećavanje i ubrzavanje kretanja kapitala, robe i migracija stanovništva uzimaju se pritom kao važeći pokazatelji. Čini se kao da granice pripadaju prošlosti, a one postojeće, prema općevažećem mišljenju, na putu su da nestanu u procesu supranacionalne integracije i izgradnje svjetskog društva” (Becker i Komlosy, 2005: 5). Iako Becker i Komlosy tvrde kako je fenomen deteritorijalizacije općepoznat i prihvaćen, ipak pronalaze nekoliko primjera koji ukazuju na drugačije procese. Kao primjer novih barijera ističu linije razgraničenja prema *drugima*, “schengene” i “zidove” između centara i periferija. Nove barijere pronalaze i na mikrorazinama, unutar gradova i gradskih četvrti na etničkim, vjerskim ili osnovama siromaštva. Smatraju da u mjeri u kojoj država gubi na snazi, regija dobiva na značenju (*ibidem*). Do sada smo pokazali kako pri istraživanju suvremenih, tzv. postmodernih fenomena iznova nailazimo na slične karakteristike, zamke i zablude. Kao što vidimo iz niza oprečnih stavova i pokušaja definiranja tog fenomena, i deteritorijalizacija je, poput globalizacije, sveprisutni pojam koji se pojavio među nizom ostalih – globalizacija, glokalizacija, postkolonijalizam, postnacionalizam, transnacionalnost, treći prostor, *cyberspace* – koji su “skovani ne bi li pokušali opisati preuređivanje i restrukturiranje prostornih odnosa kao posljedice tehnoloških, materijalnih i geopolitičkih transformacija s kraja 20. stoljeća” (Ó Tuathail, 2000: 139). Ó Tuathail smatra kako govoriti o deteritorijalizaciji u suvremenom diskursu znači govoriti o općem rastavljanju sustava geografije, moći i identiteta, koji su navodno definirali i razgraničavali svakodnevni život u razvijenom svijetu tijekom većeg dijela prošlog stoljeća (*ibidem*: 140). Ipak, priznajući mijenu tih pojmova, on smatra kako je bilo kakav oblik *degeografizacije* (na tragu teza o kraju geografije) neodrživ. Tome u prilog nudi tri argumenta. Prvi se odnosi na činjenicu da su diskursi o deteritorijalizaciji ideološki diskursi, samointerpretirani i nametnuti od suvremenoga informatiziranog kapitalizma. Drugi je argument tvrdnja kako ono što se u stvarnosti zbiva nije deteritorijalizacija, već preuređivanje sustava identitet/granica/poredak koji daje ljudima, prostoru i politikama značenje u suvremenom svijetu. Takav koncept nije ništa novo. Treći argument odnosi se na posljedice deteritorijalizacije i reteritorijalizacije na svjetskoj političkoj karti, koja je povezanija nego ikad, ali su istovremeno neki njezini dijelovi udaljeniji nego ikad, što je posljedica neravnomjernog razvoja trendova i tendencija poput informatizacije i globalizacije. Zaključak je kako praksa pobija sam teorijski koncept deteritorijalizacije (*ibidem*: 142-143). Newman smatra da je “iz perspektive geografa argument o nestajanju granica neodrživ” (Newman i Kliot, 2000; Newman, 2003: 133). Iako se u svijetu događaju značajne promjene u smislu teritorijalne reorgani-

zacije i rekonfiguracije, on ne postaje deteritorijaliziran jer se ljudska aktivnost (koja deteritorijalizaciju predstavlja) i dalje zbiva u itekako definiranom prostoru. Čak i u sferi globalnog kapitala i korporativnog tržišta granice i dalje imaju utjecaj (Ó Tuathail, 1999; Yeung, 1998; prema *ibidem*). Upravo Ó Tuathail pronalazi zamjerke tezama o deteritorijalizaciji, pa čak i onima utemeljenima samo na ekonomskim procesima. Tvrdi kako svijet nije deteritorijaliziran ni na jednoj razini, čak ni na onoj naoko najočitijoj – ekonomskoj. Kritizira O'Briena koji tvrdi kako prirodnim tokom krećemo prema kraju geografije, što je neizbježna tendencija i proces koji vodi informacijska tehnologija i promjene u regulativi⁴ (O'Brien, 1992; prema Ó Tuathail, 2000: 146). U O'Brienovoj tezi o kraju geografije (koja je implicitno teza o tržištu, odnosno težnja za *savršenim tržištem*) Ó Tuathail pronalazi tri pogreške. Prvo, bez obzira na eroziju ekonomskog suvereniteta nacionalnih država, one su i dalje središnje za djelovanje i funkcioniranje svjetskoga financijskog sustava. O'Brienova teza o deregulaciji kao najlogičnijoj opciji, jer novac *bira* najjednostavniji put, u ovom slučaju predstavlja dio neoliberalne ideologije. Svjetski financijski sustav nije rezultat prirodnih sila, nego djelatnosti država. Diskurs o kraju geografije teži prikazu deteritorijalizacije financijskih tržišta kao nečemu prirodnom i zamagljuje kompleksnost političkih silnica unutar država. Drugo, teza o kraju geografije ne objašnjava da je deteritorijalizacija u stvari reteritorijalizacija, geografija ne nestaje, nego se restrukturira, reorganizira i postaje iznova premrežena. Globalna financijska integracija u praksi je stvorila novi geopolitički sustav teritorija, tehnologije, država i tržišta na globalnoj razini. Globalni financijski centri postali su središta društvene interakcije. I naposljetku, treće, diskurs o kraju geografije ne priznaje i ne uzima u obzir stvaranje novih geografija financijske isključenosti u svijetu. Države koje žele participirati na globalnome financijskom tržištu moraju prihvatiti pravila igre – neoliberalne potrebe, strukturne reforme protiv nacionalnih monopola i privatizaciju državnih dobara. One koje se tih pravila ne pridržavaju isključene su od globalnoga investicijskog kapitala (Ó Tuathail, 2000: 147-148). Osim intenzivnog utjecaja globalizacije i deteritorijalizacije na svijet financijskih tržišta, također postoji i određeni utjecaj u digitalnoj kulturi. Neki su autori predvidjeli da "svijet atoma postaje svijet bitova. Bitovi će biti bez granica, pohranjeni i korišteni bez apsolutno ikakvog utjecaja geopolitičkih granica" (Negroponte, 1995; prema *ibidem*: 149). Takva teza također je upitna jer ne uzima u obzir informatizacijsku nejednakost. Iako Schiller i Wresch kao argumente iznose činjenicu da neki ljudi nemaju ni telefon (Schiller i Wresch, 1996; prema *ibidem*), informatička nejednakost seže puno dublje od tog najočitijeg primjera. Spomenuta nejednakost može se,

⁴ Deregulativa je prema O'Brienu sastavni element, jer transparentnost pokazuje stvarnu cijenu regulatornih barijera – i onih diskriminatornih od strane države i onih nediskriminatornih nametnutih od kupaca, kultura i tržišnih praksi.

uvjetno rečeno, podijeliti na onu ekonomski i na onu politički uvjetovanu. Ekonomski uvjetovana nejednakost odnosi se na određene dijelove svijeta (u geografskom smislu) u kojima nisu stvoreni preduvjeti za razinu informatizacije koja je moguća u drugim geografskim predjelima. S druge strane, dijelovi svijeta odnosno određeni slojevi društva, ma gdje se geografski nalazili, nikada neće imati jednake mogućnosti u pogledu informatizacije. Politički uvjetovana nejednakost odnosi se na političku cenzuru u dostupnosti informacija u nekim dijelovima svijeta (ponovo geografski gledano, primjerice Kina ili Sjeverna Koreja) i određenim grupama ljudi (sociološki gledano). Bez obzira na to koji su razlozi nejednakosti, neupitna je činjenica da svijet u informacijskom smislu nije jednako globaliziran. Martin i Schumann tako svijet dijele u omjeru 80 : 20, smatrajući kako će čak osamdeset posto svjetskog stanovništva biti isključeno iz brzih (*highspeed*) bežičnih linija moći i privilegija, dok će one za svega dvadeset posto stanovništva biti dostupne. Istodobno, ta će petina svjetskog stanovništva biti samodostatna za održavanje svjetske ekonomije. Dvojica autora smatraju da “gornjih dvadeset posto čine premrežene tehnološke klase koje su međusobno povezane u svijetu i nemaju nikakve veze s pojedincima u državama u kojima žive. Ostatak (svjetskog stanovništva) ostaje zarobljen u prostoru, umiren industrijom zabave ili na silu” (Martin i Schumann, 1997; prema *ibidem*). U duhu kritičke, ili nove geopolitike, Ó Tuathail pokušava razotkriti mreže moći koje se skrivaju iza diskursa/ideologije o kraju geografije odgovaranjem na pitanje *komu koristi svijet bez granica*. Potpuno raskrinkavši deteritorijalizaciju kao ideologiju, smatra da je svijet bez granica samointerpretacija petine svjetskog stanovništva, odnosno utopijska zajednica koju je za njih konstruirao informacijski kapitalizam. Stoga zaključuje kako je deteritorijalizacija značajna za političke geografije kao simptom geopolitičke promjene, odnosno kao smjernica oblika diskursa u suvremenim geopolitičkim uvjetima i svjetskom poretku – uvid u svijet elita i fantazija koje leže u geoekonomskim i geopolitičkim imaginacijama. Dekonstrukcija diskursa o kraju geografije i nestajanju udaljenosti nužna je u suvremenoj političkoj geografiji (*ibidem*: 149-150). Iz svega navedenog moguće je zaključiti kako je deteritorijalizacija imaginarni konstrukt geopolitičke teorije, dok je reteritorijalizacija posljedica suvremenih fenomena u praksi. Takav stav potvrđuje primjerice Cohen koji smatra da je “nova” geopolitika “utemeljena na kompleksnosti geografskih fenomena i prepoznavanju načina na koji oni pridonose uzajamnom prostornom djelovanju lokalizma, nacionalizma i internacionalizma” (Cohen, 1994: 16).

Zaključak

U okvirima postmoderne geopolitike pojam granice promišlja se u širem kontekstu od onoga u kojem se promišlja pojam granice u klasičnoj geopolitici. Takvo promišljanje proizlazi iz priznavanja utjecaja fenomena poput globalizacije i deterito-

rijalizacije na ulogu države u međunarodnim odnosima, i izmijenjeno geopolitičko shvaćanje teritorija i granica u skladu s time. Iako značaj granice nije nestao, njezina je funkcija izmijenjena. Istovremeno, dok pojam granice u postmodernoj geopolitici ima nove konture i donekle izmijenjen smisao, treba izbjeći zamke koje mogu dovesti do ishitrenih teza o kraju geografije. Relacije prostor – vrijeme na kakve smo navikli u okvirima klasične geopolitičke škole u suvremenom svijetu dobivaju nove višeslojne dimenzije. Ipak, pri izučavanju fenomena granice treba izbjeći apsolutizaciju postmodernosti i tri zamke na koje smo ukazali u ovom radu. Zamka globalizacije sadržana je u brkanju istraživačkih perspektiva, kada se previđa da samo globalizacija u formi pitanja, a ne u formi odgovora vodi do ispravnih zaključaka u razumijevanju suvremenih fenomena i posljedica njihova utjecaja na pojam i funkciju granice kakvu danas poznajemo. Zamka ekonomske međuovisnosti sakrivena je iza pretpostavki da međunarodnim tokom kapitala upravlja novac koji *sam* bira najlakši put. Obilaženjem države kao središnjeg okvira koji ima utjecaj na tok novca umanjuje se moć države i gubi poveznica između transakcija i prostora. Savim logična pretpostavka koja u tom slučaju slijedi jest da su granice kao teritorijalno utemeljeni fenomen postale nevažne. Iako smo pokazali kako je teritorijalna dimenzija granice samo jedan od aspekata ovog kompleksnog geopolitičkog fenomena, ni ta dimenzija još uvijek nije ugrožena u potpunosti, osobito ako svijet promatramo na globalnoj razini, što je preduvjet za izučavanje postmodernih i suvremenih svjetskih tendencija. Srž zamke deteritorijalizacije, i samim time teza o izmjeni relacija prostor – vrijeme i nestanku granica, sadržana je u poimanju deteritorijalizacije u apsolutnom smislu. Takvo poimanje zanemaruje perspektivu mogućnosti postojanja reteritorijalizacije koja je, u stvari, na snazi u suvremenom svijetu.

Ovom smo analizom postojeće literature i teza relevantnih autora, kao i sintezom u vlastite zaključke dokazali pretpostavku da granice nisu drastično promijenile svoju ulogu i da država kao takva nije prestala biti središnji subjekt međunarodnih odnosa. Uvidom u zamke suvremenog istraživanja granica i prostora na prvi se pogled stječe dojam kako se nalazimo u postmodernom, drugačijem, globaliziranom dobu ekonomskih, informacijskih i društvenih transakcija kojima granice ne predstavljaju prepreke. S obzirom na to moglo bi se zaključiti kako su granice izgubile svoju funkciju, postale nepotrebne i isključivo financijsko-administracijski teret te da je geografija svoj *prostor* ustupila *vremenu*. Ipak, uzimajući u obzir tri činjenice na koje smo ukazali, a previđanjem kojih se može doći do takvih ishitrenih stajališta, možemo zaključiti da je suvremeni pojam granice još uvijek pod utjecajem koncepta države i teritorija unutar definicija klasične geopolitičke teorije.

LITERATURA

- Armitage, John (ur.), 2000: *Paul Virilio. From Modernism to Hypermodernism and Beyond*, SAGE, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Becker, Joachim; Komlosy, Andrea, 2005: *Granice u savremenom svetu*, Filip Višnjić, Beograd.
- Boal, Frederick W., 2000: Seeking the Common Ground, u: Newman, D.; Kliot, N. (ur.), *Geopolitics at the End of the Twentieth Century. The Changing World Political Map*, Frank Cass, London – Portland: 239-262.
- Cohen, Saul B., 1994: Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on a Old Discipline, u: Demko, G. J.; Wood, W. B. (ur.), *Reordering the World. Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, Westview, Boulder – San Francisco – Oxford: 15-49.
- Cook, David, 2003: Paul Virilio: The Politics of 'Real Time', *Ctheory.net*, online časopis, dostupno na www.ctheory.net/articles.aspx?id=360, pretraženo 18. 8. 2011.
- Czempiel, Ernst O., 1999: Regionalisierung und Globalisierung – Herausforderungen der deutschen Außenpolitik, *Globale Politik für eine globale Welt – Das Vermächtnis von Willy Brandt*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Akademie der politischen Bildung, Bonn: 24-31.
- Dalby, Simon, 1998: Globalisation or Global Apartheid? Boundaries and knowledge in Postmodern Times, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 132-151.
- Defruges, Moreau P., 2006: *Geopolitički rječnik*, CPI, Zagreb.
- Degan, Vladimir Đ., 1996: Nastanak i prestanak postojanja države u međunarodnom pravu (Komentar uz izvješća Badinterove komisije), *Politička misao* (33) 1: 178-187.
- Degan, Vladimir Đ., 1998: Teritorijalna suverenost države, *Politička misao* (35) 1: 54-74.
- Eva, Fabrizio, 1998: International Boundaries, Geopolitics and the (Post)Modern Territorial Discourse: The Functional Fiction, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 32-53.
- Foucher, Michel, 2007: *L'obsession des frontières*, Perrin, Paris.
- Foucher, Michel, 2009: Borders, Security and Identity, intervju održao Leonhardt van Efferink, dostupno na http://www.exploringgeopolitics.org/Interview_Foucher_Michel_Borders_Boundaries_Frontiers_Globalisation_Security_Identity_Europe_Central_Asia.html
- Gruppe von Lissabon, 1997: Grenzen des Wettbewerbs. Die Globalisierung der Wirtschaft und die Zukunft der Menschheit, *Lizenzangabe für die Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn.
- Hudson, Alan, 1998: Beyond the Borders: Globalisation, Sovereignty and Extra-Territoriality, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 89-106.

- Khondker, H. H., 2004: Glocalization as Globalization: Evolution of a Sociological Concept, *Bangladesh e-Journal of Sociology*, svezak 1, broj 2, srpanj, str. 1-9.
- Newman, David, 1998: Geopolitics Renaissance: Territory, Sovereignty and the World Political Map, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 1-17.
- Newman, David, 2003: Boundaries, u: Agnew, J.; Mitchell, K.; Ó Tuathail, G. (ur.), *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing, Malden – Oxford – Victoria – Berlin: 123-138.
- Newman, David; Kliot, Nurit (ur.), 2000: *Geopolitics at the End of the Twentieth Century. The Changing World Political Map*, Frank Cass, London – Portland.
- Newman, David; Paasi, Anssi, 1998: Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography, *Progress in Human Geography* (22) 2: 186-207.
- Ó Tuathail, Gearóid, 1998: De-Territorialised Threats and Global Dangers: Geopolitics and Risk Society, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 17-32.
- Ó Tuathail, Gearóid, 1998a: Political geography III: dealing with deterritorialization, *Progress in Human Geography* (22) 1: 81-93.
- Ó Tuathail, Gearóid, 2000: Borderless Worlds? Problematising Discourses of Deterritorialisation, u: Newman, D.; Kliot, N. (ur.), *Geopolitics at the End of the Twentieth Century. The Changing World Political Map*, Frank Cass, London – Portland: 139-155.
- Paasi, Anssi, 1998: Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows, *Geopolitics*, posebno izdanje 'Boundaries, Territory and Postmodernity', Newman, D. (ur.), (3) 1: 69-89.
- Painter, Joe, 1995: *Politics, Geography and 'Political Geography'*, Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- Pavić, Radovan, 1973: *Opća politička geografija i geopolitika 1*, skripta za studente, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Virilio, Paul, 1993: *L'insécurité du territoire*, Galilée, Paris.
- Waters, Malcolm, 1995: *Globalization*, Routledge, London – New York.

Marta Zorko

THE CONCEPT OF BOUNDARY IN POSTMODERN GEOPOLITICS

Summary

This work examines the concept of boundary through the prism of postmodern geopolitics. Through an analysis of theses by eminent authors in this field, the author aims at a synthetic representation and evaluation of the complexity of the globalisation phenomenon, and of the consequences that can be caused by deterritorialisation in the postmodern contextualisation of boundaries and space. Some premature theses regarding the “end of geography” or the states’ loss of power in the contemporary world, have promptly been countered by well-founded criticism of the scientific community. The central section of the work inquires into the character of deterritorialisation, and analyses the traps inherent to contemporary research of territory and the geopolitical characteristics thereof.

Keywords: boundary, state, sovereignty, globalisation, deterritorialisation, postmodern geopolitics, de-geographisation of the world, triadisation, glocalisation

Kontakt: **Marta Zorko**, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: mzorko@fpzg.hr